

Investigating the Motivations of Writing Mystical Prose Texts Based on the Opinions of Their Authors

Mohsen Pourmokhtar*

Mahnaz Mirzaiee**

Abstract

The present study examines the motives and purpose of the authors of mystical texts in writing their works. In this regard, fifty mystical books from different types of mystical writings of Persian prose have been selected and the motives for their authorship have been analyzed. Some of the authors of these works have mentioned several purposes for writing their works. Thus, the motives for writing these texts were determined in order of frequency and were classified into eleven cases and the approximate percentage of each was determined as 1) Writing at the request of friends and disciples (19%), 2) Writing without mentioning a specific reason or motive (17%), 3) Writing with the motive of preserving the sayings of elders (11%), 4) Writing in reaction against claimants and corruption of the sect (9%), 5) Writing for the purpose of public education in the Persian language (8%), 6) Writing with the intention of presenting to the elders (8%), 7) Writing of the work with the intention of leaving a souvenir (7%), 8) Writing in order to answers to questions (5%), 9) Writing with the intention of expansion Previous Short Works (3%), 10) Writing by Occult Inspiration (3%), and 11), and Writing motivated to express grief (2%).

1. Introduction

Mysticism and Sufism, with a history of more than a thousand years in the culture of Islamic societies, especially in Iran, is the most important cultural phenomenon throughout the Islamic era of Iran. This mental-spiritual phenomenon, which first started with the deeply personal experiences of the ascetics of the early Islamic centuries, after one or two centuries, moved to the domain of writing and authoring and quickly grew and prospered in this field. The movement of writing Sufi texts in Persian accelerated rapidly to the point that after several centuries, Persian mystical works became the most important part of the literary literature of this language, and sometimes their fame crossed the borders of the Islamic world and gained global fame. It is obvious that all the authors of mystical works did not have the same motivation for writing their works. In the present study, we have tried to extract, analyze and classify the motivations of their authorship from the point of view of the authors of these works by examining fifty Persian mystical works.

2. Review of the Literature

2.1 Classification of motivations for writing mystical prose texts based on the opinion of their authors

2.1.1 Compiled at the request of friends and disciples

The authors mentioned below wrote their mystical works at the request of their friends or disciples:

Shamsuddin Ahmed Aflaki (*Manaqib al-Arifin* book); Jamal al-Din Abu Rooh (book of *situations and words of Abu Saeed Abul Khair*); Rozbahan Baghli Shirazi (the book of *Shahtahiyat*); Ahmad bin Al-Hussein bin Sheikh Al-Kharqani (the book of *the command of*

* Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Vali-e-Asr University of Rafsanjan, Kerman, Iran (Corresponding Author Email: m.poomokhtar@gmail.com)

** MA, Department of Persian Language and Literature, Vali-e-Asr University of Rafsanjan, Kerman, Iran

the people); Najm al-Din Razi (the first author of the book *Mursad al-Abad*); Faridun bin Ahmad Sepehsalar (*Risalat Sepehsalar*); Sheikh Shahab al-Din Suhrawardi (*Rasala Bostan al-Qulob*); Sohrvardi (*Moran's dictionary*); Sohrvardi (*Risal Pertonameh*); Qutb al-Din Mansour Abadi (*Manaqib al-Sufiya*); Farid al-Din Attar Neishabouri mentioned fourteen motivations for writing his book in *Tazkira Al-Awliya*, one of which is the request of religious friends. Ain al-Qadat Hamdani (*Book of Preparations*); Ahmad Ghazali (book of *autographs*); Ezzeddin Mahmoudkashani (*Misbah Al-Hadaye*); Mostamli Bukhari (the book of *definition*); Sheikh al-Islam Ahmed Jam Namghi (*Miftah al-Najat*); Sheikh Jam (the book of *Anas al-Taibin*); Azizuddin Nasfi (*Kitab al-Insan al-Kamal*); Jami (the book of *Nafahat Elans*).

2.1.2 Writing in response to questions

A number of Sufi works were composed in response to written or oral questions of friends or disciples or other persons:

Ain al-Qadat Hamdani's letters; Ahmad Ghazali's letters to Ain al-Qadat Hamdani; Aziz al-Din Nasfi (*Kashf al-Haqaiq* book); Hajowiri (The Book of *Discovering Al-Mahjoob*).

Authored in response to the appearance of claimants and corruption of tariqat

Some authors of mystical works have mentioned the emergence of Sufism claimants and the emergence of corruption and deviation in the Tariqat as the reason for authoring their work:

Abul Al-Makher Bakhrezi (the author of *Urad al-Ahbab* and *Foss al-Adab*); Najmuddin Razi (the book of *Asadi's Mysteries in Dawoodi Psalms*); Atar Nishaburi, one of the many motivations for writing *Tazkira Al-Awliya*; the author of the book *Mahaqat Gendepil*; Muhammad bin Manwar in the introduction to *Asrar al-Tawhid*; Sheikh Ahmad Namghi in the book of *Anas al-Taibin*; Qutb al-Din Ebadi in the book of *al-Tasfiyyah fi Ahwal al-Musufah*.

Some of the authors of mystical works have mentioned the most important motivation for writing their books is the general education of Sufism, and they often achieve this goal by writing a work in Persian:

One of the two motivations of Hajwiri in the authorship of *Kashf al-Mahjub*; Semani in *the spirit of souls*; Attar in the introduction of *Tazkira Al-Awliya*; Namghi Jami (*Al-Musabbin University*); Azizuddin Nasfi (*Al-Insan al-Kamal*); Ghazali (*the chemistry of happiness*).

Compiled with the intention of presenting to elders

Some authors of Sufi works have written their books with the purpose of presenting them to religious or governmental leaders:

Abdul Rahman Jami (*book of bills*); Najmuddin Razi (the book of *Asadi's mysteries in Dawoodi's psalms*); Najm al-Din Razi (the second edition of *Mursad al-Abad*); Sohrvardi (*Yazdan's letter of knowledge*); Mohammad Bin Manoor (*Asrar al-Tawhid*); Nameghi Jam (the book of *the Sinners*).

2.1.3 Authoring a work with the intention of leaving a work of his own

Some of the authors of Sufi works have mentioned the purpose or one of the purposes of writing their book is to leave a memory for future generations, friends, disciples, and children. For example, Attar considers leaving a memory for future generations as one of his motivations in the book *Tazkira Al-Awliya*. The author of *the Book of Authorities*, Gende Pil, has two purposes for writing this book: one of these two purposes is that the book is a souvenir for friends and a sadness for disciples and Taliban. Other examples are Namqi Jam

(in the Book of *Bihar al-Haqiqah*); the unknown author of the book *Hazar Hakayat Sufian*; Rozbehan Baghli (*Abar al-Ashqin*).

2.1.4. Authored by divine inspiration

Sheikh Mahmoud Shabastri (Risala Haq al-Iqin) and Sheikh Jam (the book of *Anas al-Taibin*) wrote their works as they were motivated by divine inspiration.

Compiled with the intention of explaining and expanding previous brief works

Some Sufi works were written to explain and expand the previous works:

Jami wrote the book *Nafahat al-Alans* in the translation and completion of the book *Tabaqat al-Sufiyyah* by Khwaja Abdullah Ansari. Muhammad bin Manawwar considers another of his motivations for writing the book *Asrar al-Tawhid* to be the expansion of Jamal al-Din Abi Saeed bin Abi Saad (the author of the book *Abu Saeed Abu al-Khair's Statures and Sayings*).

In Al-Tir's letter, Suhrawardi seeks an audience who has ears to hear his words, and to share some of his pain with him.

Compiled with the motivation of preserving the status and sayings of the elders

This motivation for writing Sufi works is mostly for aspiring writers who are afraid of forgetting the names of mystics and their expressions and words. This type of work can be divided into two types: individual and collective:

A: Individual letters of invitation

Examples of this kind include *Situations and words of Abu Saeed Abu Al-Khair*, *Al-Jumhor's Order*, *Gendhepil's authorities*, *Asrar al-Tawhid*, *Sepahsalar's message*, *Manaqib al-Arifin Aflaki*.

B: Collective invitations:

Examples of this kind include Attar's *Tazkira Awliya* and Jami's *Nafahat al-Anas*.

Compiled without mentioning a specific reason or motivation

The authors of a number of mystical books have not mentioned a specific reason and motivation for their authorship in their works. These include *the life and words of Khwaja Obaidullah Ahrar*, *Bahr al-Haqiqah* written by Sheikh Ahmad Ghazali; Excerpts from Abu Sarkhanghahi's ethics and Sufism; *Sufi traditions* of Sheikh Najmuddin Kobri; *Al-Masbah fi al-Suf* by Muhammad bin Moayed Hamavi; *Bostan al-Arifin and Tohfa al-Meridin*; Sheikh Shahabuddin Yahya Suhrawardi in the *treatises of Aql Red, Rozi ba Jamaat Sufiyan, Fi Haqiqah al-Eshgh and Safir Simorgh*; *Al-Tayor* of Ahmed Ghazali's message; Chapter of Khajah Muhammad Parsa's speech.

3. Methodology

The current research has studied the most important motives for authoring Persian mystical works in fifty different works of this type of literature using the inductive method. It is possible to generalize the results with a small percentage of changes to other mystical texts. The materials are examined only from the point of view of the authors of the books in question, and the effects of other causes have not been considered.

4. Conclusion

Authors of mystical works often refer to their motivation or motives in writing their works. Some of these authors have mentioned several motivations for writing their work, as Attar

Neishabouri has mentioned in the introduction of *Tazkira Awliya*. Some authors of Sufi texts have not mentioned any specific motivation for writing their work. According to the present research, it was found that the most important motivations for writing Sufi texts were, respectively, the following eleven elements:

1. Writing at the request of friends and disciples,
2. Authorship without mentioning a specific reason or motivation,
3. Compiled with the motive of preserving the conditions and sayings of the elders,
4. Writing in response to the appearance of claimants and the corruption of the Tariqat,
5. Compiled for the purpose of public education in Persian,
6. Compiled with the intention of offering to elders,
7. Authoring a work with the intention of remembering one's work,
8. Writing in response to questions,
9. Authoring with the intention of explaining and expanding the previous brief works,
10. Preserving the status and sayings of the elders,
11. Writing motivated to express grief.

Among the motivations for writing mystical works, writing at the request of friends or disciples has the highest frequency while writing to express grief has the lowest frequency.

Keywords: Mysticism, Sufism, Mystical Prose Texts, Sufi Prose, Motivation to Write

بررسی انگیزه‌های تألیف متون منثور عرفانی بر مبنای نظر مؤلفان آنها

محسن پورمختار،* مهناز میرزایی**

چکیده

بیان مسئله: مقاله حاضر به بررسی انگیزه‌ها و اهداف نویسندگان متون منثور عرفانی در تألیف آثارشان می‌پردازد. پرسش مرکزی این پژوهش آن است که چه انگیزه‌هایی باعث می‌شده است تا نویسندگان برجسته‌ترین آثار عرفانی منثور زبان فارسی به تألیف و تصنیف بپردازند.

روش: پنجاه اثر عرفانی، از گونه‌های مختلف نگاشته‌های صوفیانه منثور فارسی، انتخاب و انگیزه یا انگیزه‌های تألیف آنها استخراج، تحلیل و طبقه‌بندی شده است. آنچه مستند این پژوهش است نوشته‌های مؤلفان آثار بررسی شده است. فضای حاکم بر جامعه مخاطبانی که اینگونه آثار در آنها تولید شده است، در حد گنجایش یک مقاله، توصیف و می‌شود؛ اما بدیهی است تحلیل تاریخی - جامعه‌شناسانه موضوع، مجال دست کم در حد یک کتاب می‌طلبد؛ بنابراین در این پژوهش فقط به نگاه و نظر مؤلفان آثار توجه و استناد شده است.

یافته‌ها و نتایج: با در نظر گرفتن این نکته که برخی از مؤلفان این آثار، اهداف متعددی برای تألیف اثر خود ذکر کرده‌اند، انگیزه تألیف این متون را می‌توان در یازده دسته طبقه‌بندی و درصد تقریبی هر کدام را معین کرد. از میان این یازده دسته که در متن مقاله آورده شده است، تألیف اثر به درخواست دوستان و مریدان بیشترین بسامد را داشته است و تألیف به انگیزه بئالشکوی کمترین بسامد را دارد.

واژه‌های کلیدی

عرفان؛ تصوف؛ متون منثور عرفانی؛ نثر صوفیانه؛ انگیزه‌های تألیف

* دانشیار زبان و ادبیات فارسی، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه ولی عصر رفسنجان، کرمان، ایران (نویسنده مسئول)، m.poormokhtar@gmail.com

** کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه ولی عصر رفسنجان، کرمان، ایران،

m.poormokhtarsadloo@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۰۹

تاریخ وصول: ۱۴۰۰/۱۱/۱۸

۱- مقدمه

به باور برخی از محققان، عرفان و تصوّف با سابقه بیش از هزارساله در فرهنگ جوامع اسلامی و به‌ویژه در ایران، مهم‌ترین اتفاق فرهنگی در سراسر دوره اسلامی ایران است (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۴: ۳۲). این پدیده روحی - ذهنی که ابتدا با تجربیات عمیقاً شخصی زاهدان قرون اولیه اسلامی آغاز شد، پس از یکی دو قرن به حوزه کتابت و تألیف رسید و به‌سرعت در این زمینه رشد و رونق یافت. تألیف آثار عرفانی از قرن سوم با نوشته‌های کوتاه عرفانی مانند حارث محاسبی، ذوالنون مصری، جنید بغدادی و سهل بن عبدالله تستری آغاز شد و در قرن چهارم با رساله‌های مفصلی مانند *اللمع فی التصوف* سراج توسی، *التعرف کلاباذی* و *قوت القلوب* مکی ادامه یافت. از قرن پنجم، تألیف آثار عرفانی به زبان فارسی شروع شد (علی مددی، ۱۳۹۹: ۳۱-۳۴). نهضت نگارش متون صوفیانه به زبان فارسی به سرعت شتاب گرفت؛ تاجایی که پس از چند قرن، آثار عرفانی فارسی مهم‌ترین بخش مکتوبات ادبی این زبان را شامل شدند؛ حتی گاهی شهرت آنها از مرزهای دنیای اسلام هم گذر کرد و آوازه‌ای جهانی یافت.

بدیهی است همه مؤلفان آثار عرفانی انگیزه واحدی برای تألیف آثار خود نداشته‌اند. بعضی از مؤلفان این آثار هیچ انگیزه‌ای برای تألیف کتاب یا رساله خود ذکر نکرده‌اند و برخی دیگر مانند فریدالدین عطار نیشابوری، در مقدمه *تذکره الأولیاء*، به انگیزه‌های متعددی در این باره اشاره کرده‌اند. معدود مؤلفانی نیز، مانند صاحب *مرصادالعباد*، انگیزه تألیف کتاب خود را در طی زمان و به اقتضای شرایط تغییر داده‌اند.

در این پژوهش کوشیده‌ایم با بررسی پنجاه اثر از آثار عرفانی فارسی، انگیزه‌های تألیف آنها را استخراج، تحلیل و طبقه‌بندی کنیم. منابع پنجاه‌گانه در این پژوهش به ترتیب الفبایی عبارت‌اند از:

- ۱) *آداب الصوفیه* نجم‌الدین کبری؛ ۲) *احوال و سخنان خواجه عبیدالله احرار*؛ ۳) *اسرار التوحید فی مقامات الشیخ ابی سعید*؛ ۴) *التصفیة فی احوال المتصوفه عبّادی مروزی*؛ ۵) *المصباح فی التصوف* سعدالدین حمویه؛ ۶) *اوراد الاحباب* باخرزی؛ ۷) *انس الثائین* شیخ جام؛ ۸) *انسان کامل نسفی*؛ ۹) *بحار الحقیقة* جامی؛ ۱۰) *بحر الحقیقة* احمد غزالی؛ ۱۱) *بستان العارفين و تحفة المریدین*؛ ۱۲) *بستان القلوب* سهروردی؛ ۱۳) *پرتونامه* سهروردی؛ ۱۴) *تذکره الأولیاء* عطار؛ ۱۵) *تمهیدات عین‌القضات همدانی*؛ ۱۶) *حالات و سخنان ابوسعید ابوالخیر*؛ ۱۷) *حق الیقین* شبستری؛ ۱۸) *دستور الجمهور*؛ ۱۹) *رساله سپهسالار*؛ ۲۰) *رساله الطیور* احمد غزالی؛ ۲۱) *رساله یزدان‌شناخت* سهروردی؛ ۲۲) *روح الأرواح* سمعانی؛ ۲۳) *روزی با جماعت صوفیان* سهروردی؛ ۲۴) *روضه‌المدنین* شیخ جام؛ ۲۵) *سوانح احمد غزالی*؛ ۲۶) *شرح تعرّف*؛ ۲۷) *شرح شطحیات*؛ ۲۸) *صفوة الصفا* ابن بزّاز؛ ۲۹) *صغیر سیمرخ* سهروردی؛ ۳۰) *عبر‌العاشقین*؛ ۳۱) *عقل سرخ*؛ ۳۲) *فصل الخطاب* خواجه محمد پارسا؛ ۳۳) *فی حقیقة العشق* سهروردی؛ ۳۴) *کشف المحجوب* هجویری؛ ۳۵) *کیمیای سعادت*؛ ۳۶) *گزیده در اخلاق و تصوّف ابونصر خانقاهی*؛ ۳۷) *لغت موران* سهروردی؛ ۳۸) *لمعات فخرالدین عراقی*؛ ۳۹) *مرصادالعباد*؛ ۴۰) *لوايح جامی*؛ ۴۱) *مرموزات اسدی در مرموزات داوودی*؛ ۴۲) *مفتاح النجات* شیخ جام؛ ۴۳) *مصباح‌الهدایة*؛ ۴۴) *مقامات ژنده‌پیل*؛ ۴۵) *مناقب‌الصوفیه عبّادی مروزی*؛ ۴۶) *مناقب‌العارفین* افلاکی؛ ۴۷) *نامه‌های احمد غزالی*؛ ۴۸) *نامه‌های عین‌القضات همدانی*؛ ۴۹) *نفحات‌الأنس* جامی؛ ۵۰) *هزار حکایت صوفیان*.

ذکر دو نکته درباره انتخاب متون ضروری به نظر می‌رسد: نخست اینکه در انتخاب آثار فقط به متون نثر بسنده شد و

از منابع منظوم عرفانی، متنی انتخاب نشد. دلیل این امر آن بود که در نظم به دلیل تنگناهای وزن و قافیه یا دیگر اقتضائات شعری، احتمال این وجود دارد که گوینده از ذکر مطالبی پرهیزد یا آنها را به شکل شاعرانه و یا اغراق آمیز بیان کند؛ در نتیجه باعث می‌شود نتایج تحقیق حاضر از واقعیت دورتر شود. نکته مهم دیگر آنکه در انتخاب آثار، میزان اهمیت متن از نظر عرفان و تصوف مدنظر نبود؛ بلکه سعی شد از انواع گوناگون آثار عرفانی نمونه یا نمونه‌هایی انتخاب شود تا نتایج حاصل به همه انواع متون عرفانی تعمیم پذیر باشد.

۱-۱ پیشینه و ضرورت انجام پژوهش

درباره انگیزه تألیف متون مهم عرفانی به طور منفرد در مقدمه برخی از آن آثار یا پژوهش‌هایی که به یک اثر می‌پردازند، تحقیقاتی انجام شده است؛ اما تحقیق گسترده‌ای درباره انگیزه تألیف متون عرفانی به طور عام و هم‌زمان تاکنون انجام نشده است.

تبیین انگیزه مؤلفان آثار صوفیانه می‌تواند به شناخت بیشتری از فضای تألیف این آثار و روان‌شناسی مؤلفان و مخاطبان آنها بینجامد و در تحلیل نهایی جریان مکتب تصوف استفاده شود.

۱-۲ روش پژوهش

این پژوهش به اقتضای مجال محدودی که در اختیار دارد، با روش استقرایی، مهم‌ترین انگیزه‌های تألیف آثار عرفانی فارسی را در پنجاه اثر گوناگون از این نوع ادبی معین می‌کند؛ چنانکه می‌توان نتایج حاصل را با درصد کمی از تغییرات به کلیت متون عرفانی تعمیم داد. گفتنی است مستندات تحقیق حاضر همان متون پنجاه‌گانه‌ای است که در بالا نام برده شد. دلایل مؤثر بر تألیف اثر یا آثاری را می‌توان از وجوه متعددی بررسی کرد:

- از نظر مؤلف / مؤلفان آثار؛

- از نظر حوادث و اتفاقات تاریخی که در زمان تألیف آن اثر خاص یا در دوران تألیف آثار بررسی شده اتفاق افتاده است؛

- از نظر تأثیری که موقعیت جغرافیایی محل تألیف هر اثر می‌توانسته است بر ایجاد آن داشته باشد؛

- از نظر مؤلفه‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی... که می‌توانسته‌اند در پیدایش یک اثر دخیل باشند.

بدیهی است شاید بتوان تحلیل همه عوامل انگیزشی تألیف یک اثر را به تنهایی در یک مقاله جمع آورد، اما انجام چنین کاری درباره پنجاه اثر که در یک بازه زمانی تقریباً پنج‌قرنی و یک محدوده جغرافیایی به وسعت ایران بزرگ صورت گرفته است، در یک مقاله آسان و مقدور نیست و برای اینکه چنین پژوهشی عمقی و دقتی داشته باشد و نتایج قانع‌کننده و مفیدی از آن حاصل آید، تألیف کتاب یا کتاب‌هایی لازم است. بنابر همین ملاحظه روش‌شناختی است که در این مقاله، موضوع مدنظر تنها از نگاه مؤلفان کتاب‌های منظور بررسی شده و به تحلیل تأثیرات علل دیگر پرداخته نشده است.

۲- طبقه‌بندی انگیزه‌های تألیف متون مشهور عرفانی بر مبنای نظر مؤلفان آنها

در ذیل به طبقه‌بندی و تحلیل انگیزه مؤلفان آثار صوفیانه و عرفانی پنجاه اثر مذکور در بالا پرداخته شده است. چنانکه پیشتر گفته آمد، محدودیت صفحات مقاله، اقتضای بررسی همه متون عرفانی را ندارد؛ اما به روش استقرایی، نتایج حاصل

می‌تواند به میزان مقبولی به سایر آثار عرفانی نیز تعمیم داده شود.

۱-۲ تألیف به درخواست دوستان و مریدان

بسیاری از متون عرفانی به درخواست شخص یا اشخاصی، از جمله دوستان و مریدان مؤلف نوشته شده‌اند.

۱-۱-۲ شمس‌الدین احمد افلاکی تألیف کتاب *مناقب العارفین* را به امتثال امر چلبی عارف، از نوادگان مولانا، منسوب کرده است:

«اما بعد، بدان، اَسْعَدَكَ اللهُ وَاَيَّدَكَ بِرُوحِ مِنْه، که مبنی بر اشارت با بشارت حضرت شیخم چلبی، جلال‌الحق و الدین العارف به، تألیف این کتاب شریف و ترکیب این ترتیب منیف، که حاوی کرامات آباء عظام و اجداد کرام و خلفای هم‌ایشانست، شروع افتاد و چون عنایت بی‌نهایت حضرت شیخم شامل حال و مآل این بیچاره بود و البته می‌خواست که این مناقب بدین مراتب نوشته شود، بر موجب وصیت و تحریض آن حضرت، امتثال واجب دیده؛ این مقدار حکایات در شرح کرامات حضرتشان که صفت صورت ظاهر طاهر ایشانست، به قلم آرم» (افلاکی، ۱۳۸۵: ۴-۵).

۲-۱-۲ جمال‌الدین ابوروح، نویسنده کتاب *حالات و سخنان ابوسعید ابوالخیر*، در دیباچه کتاب خود، درخواست دوستان و مریدان را انگیزه نوشتن کتاب خود می‌داند:

«چون استدعای طالبان عاشق و رغبت مریدان صادق بسیار شد؛ از حق، سبحانه و تعالی، استعانت خواست در نبشتن و جمع کردن این کلمات تا اعتقاد خلق به مطالعه آن فوائد، بدان روضه مقدس زیادت شود و از مطالعه این کلمات به رحمت حق آراسته‌تر گردند» (جمال‌الدین ابوروح، ۱۳۷۶: ۳۵).

۳-۱-۲ روزبهان بقلی شیرازی کتاب *شرح شطحیات* را به خواهش و درخواست یکی از دوستان نوشته است:

«چون به شیراز آمدم و آن کتاب تمام کردم؛ از جمله یاران و مریدان، عزیزی قرابتی از من تقاضا کرد که این کتاب شطح را به پارسی شرحی بگویی. چون بنگریستم، حق صحبت او بر خود واجب دیدم. اسعاف حق او را درین شرح خوض کردم و از حق تعالی یاری خواستم» (روزبهان بقلی شیرازی، ۱۳۶۰: ۱۳).

۴-۱-۲ احمد بن الحسین بن شیخ الخرقانی، نویسنده کتاب *دستور الجمهور*، انگیزه نوشتن کتاب خود را خواهش علاقه‌مندان به شیخ بایزید بسطامی می‌داند:

«جمعی از جماهیر منهومان بدین مائده و مشاهیر آرزومند این فائده بدین فقیر معتمد به توفیق ربانی اشارت کردند که این گوهرهای پراکنده را در یک عقد عقد کردن و این دینارهای قراضه‌شده را در یک بوتۀ نقد کردن، کار تست» (خرقانی، ۱۳۸۸: ۳).

۵-۱-۲ نجم‌الدین رازی تحریر اول کتاب *مرصادالعباد* را به اجابت درخواست مریدان صادق منسوب می‌کند:

«مدتی بود تا جمعی طالبان محقق و مریدان صادق هروقت از این ضعیف با قلت بضاعت و عدم استطاعت مجموعه‌ای به پارسی التماس می‌کردند. ... مجموعه‌ای می‌خواستند *قلیل الحجم و کثیر المعنی*» (رازی، ۱۳۷۷: ۱۵).

۶-۱-۲ فریدون بن احمد سپهسالار در آغاز *رساله سپهسالار*، انگیزه نوشتن رساله‌ای در مقامات و احوال مولوی را درخواست عزیزی می‌داند:

«شخصی، از آن جمله که در رازها محرم و در نیازها همدم بود، روی بدین ضعیف کرد و گفت که نزدیک شد که

تمامت پیران و عزیزان که جمال زیبای آن حضرت را مشاهده کرده‌اند، به کلی روی در پرده غیب کشند و آثار و کرامات و اخباری که به عین‌الیقین مشاهده کرده‌اند قید ناکرده و به رسایل نپرداخته، عالمی را محروم گذارند. ... توقع آن است که رساله‌ای جمع کنی که مشتمل باشد بر سیرت پاک آن حضرت و اسناد خرقة و تلقین و کرامات و مقامات پدرش و حضرت او و اصحاب صحبت ایشان... بنابر التماس آن عزیز استعانت از حضرت ربّ العزّه طلبیده و همم عالیّه از حضرت ایشان خواسته، در بیان آن شروع رفت تا هرچه این ضعیف به عین‌الیقین مشاهده کرده باشد و در ایام این ضعیف از آن حضرت به وجود آمده، از آنچه در گوشه خاطر مانده بود، در قلم آورد» (سپهسالار، ۱۳۸۷: ۶-۷).

۲-۱-۲ شیخ شهاب‌الدین سهروردی رساله *بستان القلوب* را به خواهش جماعتی از اهل سپاهان نوشته است: «جماعتی از اصحاب دل از اهل سپاهان که مرا با ایشان نشست و خاستی بود، درخواستند تا کلمه‌ای چند در حقیقت جمع کنم، چنانکه تکلف در آن راه نیابد و به فهم هر کس نزدیک باشد» (سهروردی، ۱۳۸۰: ۳۳۴).

۲-۱-۳ سهروردی علت تألیف کتاب *لغت موران* را نیز خواهش یکی از دوستان ذکر کرده است: «اما بعد، یکی از عزیزان که رعایت جانب او بر این ضعیف متوجه بود، التماس کرد کلمه‌ای چند در نهج سلوک. اسعاف کرده آمد به شرط آنکه از نااهل دریغ دارد و آن را لغت موران نام نهادیم و توفیق از خدای خواستیم در اتمام آن» (سهروردی، ۱۳۸۶: ۳۹-۴۰).

۲-۱-۴ سهروردی نگارش رساله *پرتونامه* را نیز به درخواست (اشارت) یکی از محبان فضیلت منسوب می‌کند: «بدان که این مختصریست که ساخته شد بحکم اشارت بعضی از محبان فضیلت و نامش پرتونامه کرده شد» (سهروردی، ۱۳۸۰: ۲).

۲-۱-۵ قطب‌الدین منصور عبادی مروزی در اثر خود *مناقب‌الصوفیه* بیان می‌کند که هرچند او خود از درون، تقاضای نوشتن دارد، اطرافیان و مریدان رغبتی ندارند و با این همه، جوانی علاقه‌مند او را به نوشتن این کتاب واداشته است: «... پس از این جمله، درین وقت جوانی که آراسته صورت بود در شریعت و پیراسته صفت بود در طریقت از سر صدقی تمام به حکم جدّی که داشت، درخواست کرد به طریق سؤال که تا ورقی چند نبشته شود در احوال و اعمال اهل صفة تا حقایق ایشان معلوم شود» (عبادی مروزی، ۱۳۶۲: ۲۹).

۲-۱-۶ فریدالدین عطار نیشابوری در *تذکرة الاولیاء* چهارده انگیزه برای تألیف کتاب خود ذکر کرده که یکی از آنها خواهش دوستان دینی است:

«مرا در جمع کردن این مجموع چند باعث بود: یکی رغبت برادران دین که التماس می‌کردند...» (عطار، ۱۳۹۸: ۵).

۲-۱-۷ عین‌القضات همدانی کتاب *تمهیدات* را به درخواست جمعی از دوستان نوشته است: «جمعی دوستان درخواستند که از بهر ایشان سخنی چند درج کرده شود که فایده روزگار در آن بود. ملتمس ایشان مبذول داشته آمد و این کتاب به زبده الحقایق فی کشف الدقایق بر ده تمهید تمام کرده شد تا خوانندگان را فایده بود» (عین‌القضات، ۱۳۸۹: ۱).

۲-۱-۸ احمد غزالی کتاب *سوانح* را برای دوستی نوشته که با او انس تمام داشته است و او را عزیزترین برادران می‌خواند:

«دوستی عزیز که به نزدیک من به جای عزیزترین برادرانست و مرا با او انس تمام است، از من درخواست کرد که آنچه تو را فراخاطر آید در معنی عشق فصلی چند اثبات کن تا به هر وقتی مرا با او انسی باشد و چون دست طلبم به دامن وصل نرسد، بدان تعلل کنم و به ابیات او تمسکی سازم» (غزالی، ۱۳۶۸: ۲-۳).

۱۳-۱-۲ عزالدین محمود کاشانی، نویسنده مصباح‌الهدایه در سبب تألیف کتاب خود می‌گوید:

«سببی که بر تألیف این مختصر باعث شد، آن بود که جماعتی از دوستان و برادران از محرر این سواد محمود بن علی القاشانی به هر وقت التماس ترجمه عوارف المعارف می‌کردند» (کاشانی، ۱۳۸۶: ۷-۸).

۱۴-۱-۲ مستملی بخاری نویسنده کتاب شرح تعرف علت نگارش کتابش را چنین ذکر می‌کند:

«اصحاب از من درخواستند تا کتابی جمع کنم مشتمل بر دیانات و معاملات و حقائق و مشاهدات و اشارات به پارسی تا فهم ایشان مرآن را اندر یابد و به عبارت غلط نکنند» (مستملی، ۱۳۶۳: ۳۳).

۱۵-۱-۲ شیخ‌الاسلام احمد جام نامقی نویسنده کتاب مفتاح النجات انگیزه نگارش کتاب خود را درخواست پسرش نجم‌الدین ابوبکر بعد از توبه او بیان می‌کند:

«... اما چون ایزد تعالی به فضل و مشیت خود، فرزند ما خواجه ابوبکر را لباس توبه پوشانید و راه درگاه خود بر او گشاده کرد و توفیق رفیق وی گشت تا از مجالست پراکندهگان و اهل فساد به مجالست و صحبت عزیزان درگاه و اهل صلاح بدل گردانید، از ما درخواست کرد تا آنچه حالی وی را بدان حاجت افتد، از مقامات راه دین و حق و حقیقت و اسباب دین وی، آنچه به لفظ موجزتر و مختصرتر بنویسیم تا به حجم کمتر باشد و نویسندگان و طالبان را در نوشتن و خواندن آن رغبت افزایش دهد» (نامقی، ۱۳۷۳: ۶۲-۶۳).

۱۶-۱-۲ شیخ جام کتاب انس‌التائبین خود را به درخواست دوستان و طالبان نوشته است:

«چون تائبان و یاران ما بسیار گشتند و به هر ناحیتی افتادند، ممکن نبود آمدن ایشان به هروقتی. از ما درخواستند و سؤال‌هایی کردند که ما را به هر چیزی از این طریقه‌ها اشارتی کنید تا دل‌های ما را انس و راحتی باشد. ... چون چنین بود، ابتدا کردیم بدین کتاب و این را انس‌التائبین و صراط‌الله‌المبین نام کردیم» (نامقی جام، ۱۳۶۸: ۳۰).

۱۷-۱-۲ عزیزالدین نسفی کتاب الانسان الکامل خود را به خواهش جمعی از درویشان تألیف کرده است:

«چنین گوید اضعف ضعفاء و خادم فقرا، عزیز بن محمد النسفی که جماعت درویشان، کثرهم الله، ازین بیچاره درخواست کردند که می‌باید که چند رساله جمع کنید در علومی که دانستن آن ضرورت است مر سالکان را تا ما را مونس و دستوری باشد» (نسفی، ۱۳۸۴: ۱).

۱۸-۱-۲ جامی کتاب نفعات‌الانس را به خواهش امیرعلیشیر نوایی نگاشت:

«تا آن که محب درویشان و معتقد ایشان، آن از همه شغل سیر و بر فقر دلیر، امیر نظام الدین علیشیر... که به طوع و اختیار از اعلی مراتب جاه و اعتبار اعراض نموده و به قدم تسلیم و رضا بر سلوک جاده فقر و فنا اقبال فرموده، از این فقیر مثل آن صورتی که بر دل گذشته و در خاطر متمکن گشته، استدعا کرد» (جامی، ۱۳۷۵: ۲).

۲-۲ تألیف در پاسخ به پرسش‌ها

تعدادی از آثار صوفیانه در جواب پرسش‌های مکتوب یا شفاهی دوستان یا مریدان یا اشخاص دیگر تألیف شده‌اند.

۲-۲-۱ نامه‌های عین‌القضات همدانی

«نامه‌های عین‌القضات همدانی، چنانکه از نام کتاب پیداست، مکاتبات عین‌القضات هستند که در پاسخ به پرسش‌ها و احياناً اعتراض‌های مریدان ارسال شده‌اند» (مایل هروی، ۱۳۷۴: ۵۴).

۲-۲-۲ نامه‌های احمد غزالی به عین‌القضات همدانی

تعداد این نامه‌ها هفت عدد است که در جواب سؤالات عین‌القضات همدانی نگاشته شده است. «قبل از نامه‌های غزالی، نامه عین‌القضات آمده است که در این نامه عین‌القضات پنج سؤال و پنج واقعه را برای غزالی می‌نویسد و جواب آنها را می‌خواهد» (مجاهد، ۱۳۸۸: ۲۱۷).

۲-۲-۳ عزیزالدین نسفی کتاب *کشف‌الحقایق* را به خواهش جمعی از دوستان و درویشان تألیف کرده است تا به سؤالات ایشان جواب دهد:

«اما بعد، چنین گوید، أضعف الضعفا خدام الفقراء الحقیق، عزیز بن محمد نسفی که جمعی از دوستان یکدل و درویشان کامل از این ضعیف التماس کردند که می‌خواهیم رساله‌ای بنویسی و بیان شافی و جواب کافی بگویی تا سالکان و مخلصان را گشایش و دستوری باشد» (نسفی، ۱۳۸۶: ۱).

۲-۲-۴ علی بن عثمان هجویری کتاب *کشف‌المحجوب* را در جواب سؤالات عرفانی و حکمی دوستی به نام ابوسعی نوشت. او خطاب به دوست خود در مقدمه کتاب می‌گوید:

«مرا اهل سؤال دیدی و واقعه خود از من پرسیدی و این کتاب از من اندرخواستی و مرادت از آن فایده بود؛ لامحاله بر من واجب شد، حق سؤال تو گزاردن» (هجویری، ۱۳۸۹: ۵).

۲-۲-۳ تألیف در واکنش به ظهور مدعیان و فساد طریقت

بعضی از مؤلفان آثار عرفانی دلیل تألیف اثر خویش را ظهور مدعیان تصوف و بروز فساد و انحراف در طریقت ذکر کرده‌اند:

۲-۳-۱ ابوالمفاخر باخرزی صاحب *اوراد الاحباب و فصوص الآداب* انگیزه نوشتن کتاب خود را ظهور مدعیان و فساد حال طریقت و گم شدن آداب حقیقی طریقت دانسته است:

«در این زمان مدعیان راه بسیار شده‌اند و فساد حال و کار ایشان عیان گشته و روش طریقت و آداب حقیقت گم شده و صورت و معنی این مدعیان فقر از طریقت تصوف و سنت صاحب شریعت، صلوات الله علیه، دور است. جهل بر این مدعیان غالب است و کار ایشان فاسد... واجب نمود آداب و اخلاق این طایفه را بیان کردن و آداب صورت و صفت و نشست و خاست و پوشش و خورش و حرکت و سکون و قول و فعل و سفر و حضر ایشان را باز نمودن» (باخرزی، ۱۳۸۳: ۱).

۲-۳-۲ نجم‌الدین رازی در کتاب *مرموزات اسدی در مرموزات داوودی*، یکی از انگیزه‌های تألیف کتاب خود را ظهور فساد و حضور نااهلان در این طریق می‌داند:

«ناگاه عقل راهنمای گفت: سال‌ها رنج برده‌ای و در دریای شریعت غوطه خورده‌ای... خصوصاً درین عهد که اهل حق چون مُشک در جهان پراکنده شدند و بلکه چون نافع بکلی برکنده گشتند... لاجرم صوفیان تтары و علماء قفجاقی آغاز کردند. یکباره قحط‌سال مردان و روزبازار نامردان پدید آمد. اگر امروز اظهار حق نکنی، فردا چه عذر آری و اگر

این باران درین قحطسال نباری، کی باری؟!» (رازی، ۱۳۸۱: ۳۴).

۳-۳-۲ فریدالدین عطار نیشابوری یکی از انگیزه‌های متعدد تألیف *تذکره الأولیاء* را ظهور مدعیان ذکر کرده است: «بر قدر وسع خویش سخن ایشان را جلوه کردم که این عهدی است که این شیوه سخن، به کلیت، روی در نقاب آورده و مدعیان به لباس اهل معنی بیرون آمده‌اند و اهل دل، چون کبریت احمر، عزیز شده است» (عطار، ۱۳۹۸: ۷).

۴-۳-۲ مؤلف کتاب مقامات زنده پیل 'یکی از دو انگیزه خود برای نوشتن کتاب را جواب گویی به منکران معجزه پیامبر و کرامات اولیا دانسته است:

«چند قوم‌اند اصل خرابی دین از ایشان است و دیگر قومی‌اند از مسلمانان که اهل زیغ و بدعت و مشبه‌اند که کرامات اولیاء را منکراند، دیگر اهل ملک چون جهودان و گبران و ترسایان، همه معجزه رسول را منکراند. ... ما را مقصود از این کتاب آن بود تا جواب ایشان همه بازدهیم» (غزنوی، ۱۳۴۰: ۵).

۵-۳-۲ محمد بن منور در مقدمه *اسرارالتوحید* می‌نویسد که از آغاز کودکی طالب سخنان و آثار جد خود ابوسعید ابوالخیر بوده است؛ اما چون آن زمان ائمه و بزرگان دین هنوز زنده بوده‌اند و بسیاری از بزرگان هنوز سخنان و مقامات ابوسعید را به یاد داشتند، نوشتن آنها را ضروری نمی‌دانسته؛ اما پس از حادثه حمله غزان و ظهور فساد در اعتقادات خلق، نوشتن مناقب شیخ را ضروری یافته است:

«بزرگان دین و پیشوایان طریقت به نقاب خاک محتجب شدند. روزگار قحط مسلمانی و عزت دین پدید آمد و کار دین تراجمی تمام گرفت و اختلالی هرچه عظیم‌تر به کار طریقت راه یافت. ... طلب‌ها در باقی شد و اعتقادات فسادی تمام گرفت. و بیشتر اهل اسلام از مسلمانی به اسمی و از طریقت و حقیقت به رسمی مجرد، قانع شدند. حادثه فضل ربّانی در درون این بیچاره پدید آمد و داعیه استدعای مریدان بر آن باعث و مخصوص گشت که جمعی ساخته شود در مقامات احوال و آثار جد خویش، شیخ ابوسعید بن ابی‌الخیر تا راغبان را در دخول راه طریقت رغبت زیادت گردد و سالکان را در سلوک طریق حقیقت راهبری و مقتدایی باشد» (محمد بن منور، ۱۳۸۸: ۵).

۶-۳-۲ شیخ احمد نامقی در کتاب *انس‌التائبین* علاوه بر اینکه یکی از اهداف تألیف کتاب خود را درخواست تائبان و یاران می‌داند، می‌افزاید وجود بدعت‌های آشکار و سخنان پردعوی و بی‌معنی و متحیرماندن سالکان طریق حق موجب شد تا کتابی مبنی بر قول خدا و رسول بنویسد؛ در نتیجه این کتاب علاوه بر *انس‌التائبین*، صراط الله المبین نیز هست:

«اما بدان که ما این کتاب را آغاز کردیم نه برای جنگ و تعصب را کردیم و نه برای بدگفت مسلمانان را و نیز نه برای آن تا در میان مردمان ما را ثنا گویند و بستایند. از بهر این همه هیچ چیز نیست، الا از بهر رضای خدای عزوجل و نیز می‌بینیم که هر کس را خواجگی یا تن‌آسایی می‌آرزو کند، یا بدمعاملتی یا زرقی یا می‌خواهند که بدعتی آشکار کنند، می‌توانند کرد. همه این طریق درویشان فرادست گرفتند و گرد جهان می‌گردند و هر کجا نوتائبی یا کسی که او را مراد کار خدای عزوجل می‌باشد، گرد ایشان برمی‌آیند و ایشان را از راه حق می‌بگردانند و در کوی هوی و بدعت می‌اوگنند، و راه اباحت و زندیقی در ایشان می‌کارند تا لاجرم می‌بینی که علم هوی چون بلند گردید و موج فتنه چون برخاست و راه بدعت چون آشکار شد، ما از سر غیرت این کتاب را فرادست گرفتیم...» (نامقی جام، ۱۳۶۸: ۹-۱۰).

۷-۳-۲ قطب‌الدین عبادی در کتاب *التصیفیه فی احوال المتصوفه* (صوفی‌نامه) با مشاهده اعتقادات رایج درباره صوفیه و

انتقاداتی که نسبت به اعمال و سخنان ایشان صورت می‌گرفت، با نگرارش این اثر بر تصفیه این اعتقادات سعی داشت و بدین منظور اعمال و سخنان صوفیه را به قرآن و سنت مستند کرد تا همگی بر حقیقت احوال ایشان اطلاع حاصل کنند: «پس چون فساد اعتقادات می‌دانستیم، درین وقت بحکم قصور تصور ایشان باحوال این طایفه را و گمان که می‌بردند که کاریست از بدعت یا قاعده‌ایست بتهمت، واجب دانستیم به تفصیل شرح این احوال کردن و مبتدا و منتها و اصل این قاعده و احوال این طایفه را شرحی کردم» (عبادی، ۱۳۶۸: ۷-۸).

۲-۴ تألیف به هدف تعلیم عمومی به زبان پارسی

بعضی از مؤلفین آثار عرفانی مهم‌ترین انگیزه تألیف کتاب‌های خود را تعلیم عمومی معارف تصوف ذکر کرده‌اند و این هدف را هم غالباً با تألیف اثری به پارسی محقق می‌کردند:

۲-۴-۱ یکی از دو انگیزه‌ای که هجویری در تألیف کشف‌المحجوب می‌آورد، تعلیم و کمک به مریدان راه عرفان است: «پس من این کتاب مرآن را ساختم که صقال دل‌ها بود که اندر حجاب غین گرفتار باشند و مایه نور حق اندر دلشان موجود باشد تا به برکت خواندن این کتاب آن حجاب برخیزد و به حقیقت معنی راه یابند...» (هجویری، ۱۳۸۹: ۸).

۲-۴-۲ سمعانی در *روح‌الارواح* با تفسیر اسماء‌الحسنی قصد دارد مجموعه‌ای از تأملات عالی درباره مضامین اساسی تصوف و ابعاد عرفانی اسماء‌الحسنی ارائه دهد:

«افتتاح کرده شد شرح اسامی خداوند، جلّ جلاله، به پارسی برای انتفاع مسلمانان را، والله الموفق...» (سمعانی، ۱۳۸۴: ۱).

۲-۴-۳ عطار در مقدمه *تذکرة الأولیا* یکی دیگر از انگیزه‌های خود را از تألیف کتاب، تهیه متنی به زبان پارسی می‌داند تا همه مردم از آن بهره ببرند:

«دیگر باعث آن بود که قرآن و اخبار را لغت و نحو و صرف می‌بایست و بیشتر خلق از معانی آن بهره نمی‌توانستند گرفت؛ این سخنان که شرح آن است و خاص و عام را درو نصیب است، اگرچه بیشتر به تازی بود، به زبان پارسی نبشته آمد تا همه را شامل بود» (عطار، ۱۳۹۸: ۶).

۲-۴-۴ نامقی جامی *روضه‌المدنبنین* را به فارسی نوشت تا علاوه بر خاصان و اهل فضل، عوام نیز از آن بهره‌مند شوند: «... اما اگر این کتاب را به تازی کردم، خاص را و اهل فضل را فایده بودی و عام بی‌نصیب ماندی، پس ما این کتاب را به پارسی انشاء کردیم تا هم خاص را و هم عام را بهره باشد» (نامقی جامی، ۱۳۵۵: ۶).

۲-۴-۵ عزیزالدین نسفی کتاب *الانسان الکامل* را در دو بخش تألیف کرده است که هم برای مبتدیان مفید باشد و هم منتهیان از آن بهره‌مند شوند:

«... و بیست رساله جمع کردم. ده چنان است که مبتدی و منتهی را از آن نصیب باشد. مبتدی را ایمان پیدا آید و منتهی را اطمینان زیادت شود و ده چنان است که جز منتهی را از آن نصیب نباشد؛ مبتدیان از آن بی‌بهره و بی‌نصیب باشند» (نسفی، ۱۳۸۴: ۷۳).

۲-۴-۶ ابوحماد محمد غزالی کتاب *کیمیای سعادت* را برای استفاده عام (افرادی که به دلیل عربی بودن احیاء علوم‌الدین قادر به استفاده از آن نبودند) به زبان فارسی نوشته است:

«و اما اندر این کتاب، جمله این چهار عنوان و چهل اصل شرح کنیم از بهر پارسی گویان و قلم نگاه داریم از عبارات بلند و مغلط و معانی باریک و دشوار تا فهم عوام آن را دریابد چه اگر کسی را رغبت به تحقیقی و تدقیقی باشد ورای این، باید که آن از کتب تازی طلب کند، چون: کتاب *احیاء علوم الدین* و کتاب *جواهرالقرآن* و تصانیف دیگر که در این معنی به تازی کرده آمده است که مقصود این کتاب عوام خلق‌اند که این معنی به پارسی التماس کردند و سخن از حد فهم ایشان در نتوان گذاشت» (غزالی، ۱۳۹۰: ۱۷).

۲-۵-۲ تألیف به قصد تقدیم به بزرگان

برخی از نویسندگان آثار صوفیانه، کتاب خود را با هدف تقدیم به بزرگانی طریقتی یا حکومتی تألیف کرده‌اند:
۲-۵-۲-۱ عبدالرحمان جامی در یک رباعی که در پایان بخش مقدماتی کتاب *لویح* آورده است، از تألیف کتاب به قصد اهدای آن به شاه همدان^۲ یاد می‌کند:

سُفتم گه‌ری چند چو روشن‌خردان در ترجمه حدیث عالی‌سندان
 باشد ز من هیچ‌مدان معتمدان این تحفه رسانند به شاه‌همدان
 (جامی، ۱۳۷۳: ۵۰)

۲-۵-۲-۲ نجم‌الدین رازی کتاب *مرموزات اسدی در مزبورات داوودی* را برای تقدیم به پادشاه ارزنجان داوودشاه بن بهرام‌شاه نگاشته است:

«آن جواهر ثمین را خریداری جوهرشناس به دست آمده است و آن نوعروسان غیبی را خواستاری نوداماد به شست افتاده، چون ملک معظم خاقان اعظم شهریار جهان مرزبان ایران... چرا عقدی چند از آن گوهرهای ثمین با تنی چند از ابکار حورالعین به خدمت آن خسرو تاج و تخت و آن پادشاه جوان‌بخت نبری تا از رنج‌برد خویش در هر دو جهان برخورداری؟... این تحفه میمون را به زیور القاب همایون بیاراست تا در این ایام شادکامی و شادمانی و موسم دوست‌کامی و کامرانی هدیه موروار به حضرت سلیمانی فرستد و به زبان این دو بیت عذر عجز خویش خواهد:

شاهها چو دمی روی به مقصود آرم صد همچو ایاز سوی محمود آرم
 پای ملخی چون به سلیمان بردند پذیر زبور اگر به داوود آرم
 (رازی، ۱۳۸۱: ۳۴-۳۶)

۲-۵-۲-۳ نجم‌الدین رازی تحریر دوم *مرصادالعباد* را به علاءالدین کیقباد هدیه می‌دهد. او «در سال (۶۲۰ هـ ق) در سیواس روم تحریر دوم را به پایان آورد و به علاءالدین کیقباد تقدیم نمود» (یوسف ثانی، ۱۳۸۸: ۳۱۳).

«...و عقدی چند ازین گوهرهای ثمین با تنی چند ازین ابکار حورالعین تحفه‌وار به حضرت بنده برگزیده ما و سلطان برکشیده ما بر، آن یوسف چاهی حضرت عزیز ما و ایوب صابر بلای لطف آمیز ما،... ابوالفتح کیقباد بن کیخسرو بن قلیح ارسلان... که در بازار عقیدت هیچ متاع این رواج ندارد و در رسته این سیرت و سریرت هیچ تحفه این بها نیارد» (رازی، ۱۳۷۷: ۲۶).

۲-۵-۲-۴ سهروردی رساله *یزدان‌شناخت* را به انگیزه تقدیم به یکی از بزرگان به نام محمد بن محمد الداری تألیف می‌کند؛ چنانکه خود می‌گوید:

«پس چون محرّر این رسالت را از مجلس عالی منعمی محترمی صدرالفضلابی... ملک ملوک القدر محمد بن محمود الدّاری، یدیم الله علینا ظلّه، این حال معلوم گشت و استعداد او در تحصیل شرف نفس و شوق او به حکمت همی دیدم و صدق و رغبت او به دانستن این علم شریف می‌دانستم، خواستم که تقریبی نمایم به حضرت او و تحفه‌ای برم به مجلس او و حقی ثابت گردانم که بالای همه حق‌ها باشد...» (سهروردی، ۱۳۸۰: ۴۰۵).

۲-۵-۵ محمد بن منور یکی از اهداف تألیف *اسرارالتوحید* را تقدیم آن به پادشاه ابوالفتح محمد بن سام می‌داند: «پس این دعاگوی به خیر، خواست که حضرت پادشاه اسلام،... ابوالفتح محمد بن سام... را خدمتی کند و تحفه‌ای فرستد تا چنانکه در هیچ حالت این دعاگوی به خیر از اقامت رسم دعاء دولت و اداء شکر نعمت آن پادشاه عالم عادل فارغ و خالی نیست. حضرت جلال و بسیط رفیع او از تحفه و خدمتی این داعی مخلص خالی نباشد و به هر وقت که لطیفه‌ای از فراید و دقیقه‌ای از آن فواید دینی بر مسمع اشرف عرضه دارند و یا به مطالعه میمون پادشاهی و به نظر همایون سلطانی منظور و ملحوظ گردد و ذکر دعاگوی... تازه گردد» (محمد بن منور، ۱۳۸۸: ۸-۹).

۲-۵-۶ نامقی جام در کتاب *روضه‌المندبین* بر آن بود که تحفه‌ای به سلطان سنجر تقدیم دارد و بهترین هدیه را آن دید که کتابی به نام سلطان بنگارد:

«... اگر می‌خواهی در باب سلطان عالم، خلد الله مُلکُه، و در دعاگویی وی خود را خاصیتی نمایی، چنانکه تا فردای قیامت تو را و او را نیک افتد، بر نام او کتابی ساز تا پیوسته دعاگویان در آن می‌نگرند و ذکر تو و او بر زبان می‌رانند... در مجلس و در محفل ذکر و ثنای او تازه می‌دارند...» (نامقی جام، ۱۳۵۵: ۴).

۲-۶-۲ تألیف اثر به قصد به یادگار گذاشتن اثری از خویش

بعضی از مؤلفان آثار صوفیانه غرض یا یکی از اغراض تألیف کتاب خود را به جا گذاشتن یادگاری برای آیندگان، دوستان، مریدان و فرزندان ذکر کرده‌اند:

۲-۶-۱ عطار در کتاب *تذکره‌الأولیا* یکی دیگر از انگیزه‌های خود را گذاشتن یادگاری برای آیندگان می‌داند: «دیگر باعث آن بود تا از من یادگاری ماند تا هر که برخواند ازینجا گشایشی یابد؛ مرا به دعای خیر یاد دارد» (عطار، ۱۳۹۸: ۵).

۲-۶-۲ نویسنده کتاب *مقامات ژنده‌پیل* از نوشتن این کتاب دو غرض دارد: یکی از این دو غرض آن است که کتاب، یادگاری برای دوستان و غمگساری برای مریدان و طالبان باشد:

«خواستم که از احوال این مهتر دین شمه‌ای یاد کنم و بنویسم تا یادگاری باشد مر دوستان را و مریدان و طالبان را در راه حق غمگساری باشد و خوانندگان را و نگرندگان را یادگاری» (غزنوی، ۱۳۸۸: ۳).

۲-۶-۳ نامقی جام در کتاب *بحارالحقیقه* انگیزه نوشتن کتاب خود را باقی گذاشتن یادگار از خود می‌داند: «خواست که در آخر مر دوستان و مریدان و فرزندان خود را یادگاری گذارد تا ایشان در آن یادگار نگرند و ما را به دعا یاد آرند... و تا دامن قیامت این یادگاری بماند و ما به آخر عمر در میان ایشان مرده نباشیم» (نامقی جام، ۱۳۸۹: ۱-۲).

۲-۶-۴ نویسنده ناشناخته کتاب *هنر حکایت صوفیان*، کتاب خود را به منظور یادگار برای آیندگان و تشویقی برای آیندگان می‌داند تا در این موضوع تلاش کنند:

«جمع کرده شده تا تذکره بود خلق را چه در حالت قرائت این کتاب نزول رحمت بود، چنانکه فرمود که عند ذکر الصالحین تنزل الرحمة و از خواندن، محبت و مودت این جماعت در دل زیادت شود» (هزار حکایت صوفیان، ۱۳۸۹: ۷۴).

۵-۶-۲ روزبهان بقلی در فصل آغازین *عبر العاشقین*، آن را با زبانی شاعرانه مانند ریحانی قدسی برای انس گرفتن عاشقان و محبان می‌داند؛ چنانکه عنوان کتاب نیز به همین معنی دلالت می‌کند:

«فصنّت کتاباً فی بیان العشق الأنسانی والعشق الرّبّانی لیكون للمحبین و العاشقین نزهة الانس و الريحان من حظيرة القدس، و سمّيته عبر العاشقین» (روزبهان بقلی شیرازی، ۱۳۶۶: ۱۲).

۷-۲ تألیف به الهام غیبی

۱-۷-۲ شیخ محمود شبستری رساله *حق الیقین* را کرامتی از خداوند می‌داند که از عالم غیب به او الهام شده است:

«این کتاب که مسمی است به حق الیقین فی معرفتة رب العالمین، حضرت عزّت از خزانه غیب بدین ضعیف مسکین کرامت فرمود...» (شبستری، ۱۳۸۰: ۳۶).

۲-۷-۲ شیخ جام کتاب *انس التائبین* را الهام حق می‌داند:

«به الهام حق، سبخانه و تعالی، این را بیان کردیم؛ چون به الهام حق می‌کنیم، داند که مدهانت توان کرد» (نامقی جام، ۱۳۶۸: ۱۰).

۸-۲ تألیف به قصد شرح و بسط آثار مختصر قبلی

بعضی آثار صوفیانه با هدف شرح و بسط آثار قبلی نگاشته شده‌اند:

۱-۸-۲ جامی کتاب *نفحات الأنس* را در ترجمه و تکمیل کتاب *طبقات الصوفیة* خواجه عبدالله انصاری نوشته است:

«... اما چون به زبان هروی قدیم که در آن عهد معهود بوده وقوع یافته و به تصحیف و تحریف نویسندگان به جایی رسیده که در بسیاری از مواضع فهم مقصود به سهولت دست نمی‌دهد و ایضاً مقتصر است بر ذکر بعض متقدمان و از ذکر بعضی دیگر و از ذکر حضرت شیخ الاسلام و معاصران وی و متأخران از وی خالی است، بارها در خاطر این فقیر می‌گشت که به قدر وسع و طاقت در تحریر و تقریر آن کوشش نماید» (جامی، ۱۳۷۵: ۲).

۲-۸-۲ محمد بن منور یکی دیگر از انگیزه‌های خود برای نوشتن کتاب *اسرار التوحید* را بسط کلام جمال‌الدین ابی سعید بن ابی سعد (نویسنده کتاب *حالات و سخنان ابوسعید ابوالخیر*) می‌داند:

«پیش ازین در عهد استقامت، اجلّ امام عالم جمال‌الدین ابی‌روح پسر عمّ این دعاگوی جمعی ساخته بود... اما طریق ایجاز و اختصار سپرده بود... این قدر آرزو بود که هر آنچ آن بزرگ آورده است از احوال و مقامات شیخ ما، قدّس الله روحه العزیز، این ضعیف آن را بیفزاید و آنچ بدین دعاگوی رسیده است، ... در قلم آورد» (محمد بن منور، ۱۳۸۸: ۶).

۹-۲ تألیف به انگیزه بث الشکوی

۱-۹-۲ سهروردی در رساله *الطیر مخاطبی* را می‌جوید که گوش شنوایی برای شنیدن سخنان او داشته باشد تا قدری از درد خویش با او بگوید:

«هیچ کس هست از برادران من که چندانی سمع عاریت دهد که طرفی از اندوه خویش با او بگویم، مگر بعضی ازین

اندوهان من تحمل کند بشرکتی و برادری؟» (سهروردی، ۱۳۸۰: ۱۹۸).

۲-۱۰ تألیف به انگیزه حفظ احوال و اقوال مشایخ

این انگیزه برای تألیف آثار صوفیانه بیشتر ویژه مناقب‌نویسانی است که از فراموش شدن نام عارفان و حالات و سخنان ایشان ترس دارند. این نوع آثار را می‌توان به دو نوع فردی و جمعی تقسیم کرد:

۲-۱۰-۱ مناقب‌نامه‌های فردی

حالات و سخنان ابوسعید ابوالخیر، دستور الجمهور، مقامات ژنده‌پیل، اسرارالتوحید، رساله سپهسالار، مناقب‌العارفین افلاکی.

۲-۱۰-۲ مناقب‌نامه‌های جمعی

تذکره الأولیاء عطار، نضجات‌الأنس جامی.

۲-۱۱ تألیف بدون ذکر سبب یا انگیزه خاص

مؤلفین تعدادی از کتاب‌های عرفانی، در آثار خویش، سبب و انگیزه خاصی را برای تألیف خود ذکر نکرده‌اند؛ از این جمله‌اند:

احوال و سخنان خواجه عبیدالله احرار، بحرالحقیقه تألیف شیخ احمد غزالی؛ گزیده در اخلاق و تصوف ابونصرخانقاهی؛ آداب الصوفیه شیخ نجم‌الدین کبری؛ المصباح فی التصوف محمد بن مؤید حموی؛ لمعات عراقی؛ بستان العارفین و تحفة المریدین؛ شیخ شهاب‌الدین یحیی سهروردی در رساله‌های عقل سرخ، روزی با جماعت صوفیان، فی حقیقه العشق و صفیر سیمرخ؛ رساله الطیور احمد غزالی؛ فصل الخطاب خواجه محمد پارسا.

۳- بحث و تحلیل

با توجه به آنچه در بالا آمد، می‌توانیم تصویری کلی از انگیزه‌های تألیف آثار بررسی شده ترسیم کنیم و از منظر آن به مطالبات جامعه مخاطب معارف عرفانی در اعصار تألیف آثار - به استناد آنچه در مقدمه آثار بررسی شده یا از قول مؤلفان آنها آمده است - نیز نیم‌نگاهی داشته باشیم. بدیهی است که با توجه به آنچه در بخش روش پژوهش آمد، برای تحلیل همه‌جانبه موضوع این مقاله کتاب یا کتاب‌هایی لازم است. این مقاله تنها از نظرگاه مؤلفان آثار بررسی شده به تحلیل انگیزه تألیف آنها می‌پردازد.

برای مقدمه بحث و در یک نگاه کلی به دوره تألیف آثار منظور می‌توان گفت این بازه زمانی که محدوده قرن‌های پنجم تا نهم هجری را دربر می‌گیرد، روزبازار عرفان و تصوف است و در این محدوده زمانی جامعه ایرانی به نگره‌های هستی‌شناسانه و رویکردهای عملی تصوف اقبال روزافزون دارد. در این چند قرن تصوف شخصی و محدود به حلقه‌های کوچک قرون سوم و چهارم سپری شده و کثرت تألیفات صوفیانه نشانه بارزی بر فراگیر شدن تصوف در جامعه است. اقبال به تصوف در جامعه‌ای که دوران درخشان فرهنگی قرون سوم و چهارم را گذرانده است، میل به خودشناسی و خودآگاهی را نشان می‌دهد و تألیف کتاب‌ها و رسالات عرفانی در پاسخ به چنین نیازی گسترش می‌یافته است. رواج تصوف در توده مردم علاوه بر تأمین نیازهای معرفتی جامعه ایرانی را می‌توان به نوعی پناه‌جستن از ظلم حاکمان ستمگر و مهاجمان بی‌رحم و نیز مدعیان دینداری به دامان مشایخ و عرصه خانقاه‌ها نیز مرتبط دانست. به این سبب است که در

دوره بررسی شده، تصوف وارد حوزه نظریه‌پردازی و نهادسازی می‌شود و طریقه‌های متعدد صوفیانه در هر جای ایران بزرگ سر برمی‌آورند. لازمه ضروری تغذیه فکری این مخاطبان پرتعداد، تألیف آثار عرفانی است که در این دوران اوج می‌گیرد. بدیهی است تألیف این همه آثار انگیزه واحدی نداشته است و به علل مختلف مربوط می‌شود. با توجه به آنچه ذکر شد، می‌توان مهم‌ترین علل و انگیزه‌های تألیف آثار منظور را با در نظر گرفتن توضیحات نویسندگان این آثار، با نگاهی ژرف‌بینانه‌تر بررسی کرد:

- وجود خاندان‌هایی که نسب آنها به مشایخ بزرگ منتهی می‌شده است، این داعیه را در بعضی از بازماندگان آنها برمی‌انگیخته است که زندگی و اقوال و کرامات اجداد خود را بنویسند و از این طریق امتیازی برای خود به دست آورند. به همین منظور، یا خود به تألیفاتی در این باره می‌پرداخته‌اند و یا اشخاص مستعد را بدین کار وامی‌داشته‌اند؛ چنانکه جمال‌الدین ابوروح و محمد بن منور به نگارش کتاب‌هایی در باره جد خود، شیخ ابوسعید روی آوردند. مناقب مولانا به اشارت چلبی عارف، از نوادگان او به وسیله شمس‌الدین محمد افلاکی تدوین شد. کتاب *دستور الجمهور* از همین دست است که ابن‌الخرقانی آن را به نام یکی از احفاد بایزید بسطامی در شرح زندگی و اقوال بایزید تألیف کرد. گفتنی است ابن‌الخرقانی خود نیز پیوستگی نسبی با بایزید داشته است.

- عامل مهم دیگر برای تألیف تعدادی از آثار عرفانی نوشتن آنها به قصد تقدیم و تقرب به اصحاب قدرت و حکام عصر بوده است. در این دوران ارباب سیاست و قدرت توجه خاصی به تصوف و مشایخ آن داشته‌اند. چنانکه خواجه نظام‌الملک‌ها و خواجه نصیرالدین‌ها خانقاه‌ها می‌ساختند و بزرگان قوم را تجلیل و تکریم می‌کردند. هردو کتاب نجم رازی، *مرصادالعباد* و *مرموزات اسدی* ازین مقوله‌اند که برای تقدیم به حاکمان نگاشته شده‌اند. عبدالرحمن جامی نیز کتاب *لوايح* را به شاه همدان و *نفحات‌الأنس* را به امیر علیشیر نوایی تقدیم کرد.

- بسیاری خانقاه‌ها و فراوانی مریدان و محبان در این دوره علاوه بر گسترش بحث و گفت‌وگوهای عرفانی، موجب ظهور بدعت‌ها، اختلاف‌نظرها و اشکالات بوده که تألیف کتاب‌های عمومی یا رساله‌های منفرد را در زمینه‌های متعدد مباحث عرفانی الزام می‌کرده است. همچنین بازار پرسش و پاسخ‌های شفاهی و کتبی در زمینه معارف تصوف نیز در این عصر گرم بوده است. مطلعان از آیین تصوف در نگارش کتاب‌ها و رسالات روشنگرانه و پاسخ به پرسش‌های ساثلان، احساس مسؤولیت و وظیفه شرعی و طریقتی می‌کرده‌اند و همین امر آنان را به تألیف کتاب و رسالات برمی‌انگیخته است. مهم‌ترین نمونه اینگونه آثار را می‌توان *الرساله‌التفسیریة* دانست که در مقدمه آن تصریح شده که در واکنش به ظهور فساد و بعث در طریقت تصوف و انحراف آن نوشته شده است. *کشف الحقایق عزیز نسفی* و *کشف المحجوب هم* در چنین فضایی و در پاسخ به مشکلات طریقتی اهل سلوک و برای تبیین طریقت تصوف راستین نگاشته شده‌اند.

- گسترش و نفوذ تصوف در بطن جامعه و روی آوردن توده مردم به خانقاه‌ها و مشایخ تصوف نیاز روزافزون به تألیفاتی به زبان فارسی را الزام می‌کرد و گروهی از دلبستگان طریقت تصوف را به تألیف آثاری به زبان خیل عظیم مشتاقان اینگونه مباحث برمی‌انگیخته است. نمونه شاخص این نوع آثار *کیمیای سعادت* امام غزالی است؛ از نمونه‌های دیگر می‌توان به *تذکره‌الأولیای عطار* و شرح تعرف مستملی بخاری و *روح‌الأرواح* سمعانی اشاره کرد.

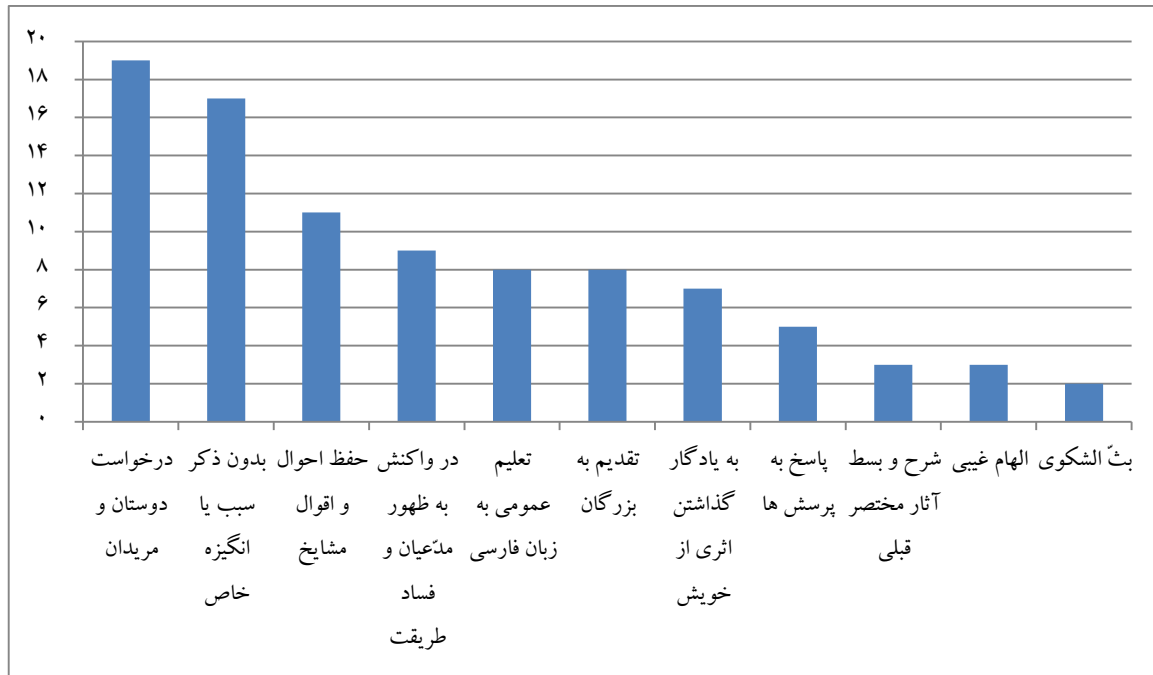
- لازمه فراوانی تعداد مریدان و رواج طریقت‌های صوفیانه در بین عوام، شرح و بسط آثار شاخصی است که به دلیل ایجاز یا پیچیدگی مباحث و یا کهنگی زبان نمی‌توانسته‌اند نیازهای روحی و فکری اهل عصر را تأمین کنند. مهم‌ترین

نمونه این آثار *نفحات الانس* جامی در روزآمد کردن و بسط *طبقات الصوفیه* خواجه عبدالله انصاری است که زبان هروی قدیم آن، مانع از فهم راحتش در روزگار جامی می‌بود؛ از سوی دیگر شرح حال مشایخ پس از خواجه انصاری تا زمان جامی را هم در بر نداشت. *اسرارالتوحید* را نیز مؤلف آن در بسط و تفصیل کتاب حالات و مقامات ابوسعید ابوالخیر نگاشته است.

آنچه ذکر شد تحلیل مهم‌ترین دلایل تألیف آثار عرفانی در دوره منظور است. دلایل دیگری که ذکر شده است، غالباً بسامد پایینی دارند و چندان چشمگیر نیستند؛ از جمله تألیف به الهام غیبی که فقط دو نمونه ذکر شده است یا تألیف به قصد *بث‌الشکوی* که تنها یک نمونه دارد. کمی تعداد تألیفات عرفانی به داعیه الهام غیبی را می‌توان از آن جهت دانست که ادعای الهام غیبی آن هم در زمینه تألیف کتاب، می‌تواند به نوعی به ادعای پیامبری پوشیده تلقی شود و پیداست که اینچنین ادعایی در جامعه اسلامی چه بسا هزینه‌های گزافی را بر مدعی تحمیل می‌کرده است؛ بنابراین غالب نویسندگان و مشایخ تصوف از ورود به چنین عرصه‌ای سخت پرهیز داشته‌اند. درباره کمی تألیف به قصد *بث‌الشکوی* نیز باید در نظر داشت که گله و شکایت و ابراز غم و اندوه بیشتر با بیان شفاهی و حضوری در پیوند است نه کتابت؛ علاوه بر آن، رسم ماجراکردن و نیز وجود مجالس صوفیانه جای مناسبی برای شستن سینه‌ها از غم و کدورت و رنجش‌ها بوده است؛ به گونه‌ای که به تألیف اثری مخصوص بدان به جز در مواقع نادر نیاز نمی‌افتاده است.

۴- نتیجه‌گیری

مؤلفان آثار عرفانی غالباً به انگیزه یا انگیزه‌های خود در تألیف آثارشان اشاره می‌کنند. بعضی از این مؤلفان انگیزه‌های متعددی را برای تألیف اثر خود ذکر کرده‌اند؛ چنانکه عطار نیشابوری در *مقدمه تذکرة الأولیا*، چهارده باعث تألیف برای این کتاب ذکر کرده است. بعضی از پدیدآوردگان متون صوفیانه نیز به هیچ انگیزه معینی برای تألیف اثر خویش اشاره نکرده‌اند. با توجه به تحقیق حاضر، مشخص شد مهم‌ترین انگیزه‌های تألیف متون صوفیانه عبارت است از: ۱) تألیف به درخواست دوستان و مریدان؛ ۲) تألیف بدون ذکر سبب یا انگیزه خاص؛ ۳) تألیف به انگیزه حفظ احوال و اقوال مشایخ؛ ۴) تألیف در واکنش به ظهور مدعیان و فساد طریقت؛ ۵) تألیف به هدف تعلیم عمومی به زبان پارسی؛ ۶) تألیف به قصد تقدیم به بزرگان؛ ۷) تألیف اثر به قصد به یادگار گذاشتن اثری از خویش؛ ۸) تألیف در پاسخ به پرسش‌ها؛ ۹) تألیف به قصد شرح و بسط آثار مختصر قبلی؛ ۱۰) تألیف به الهام غیبی؛ ۱۱) تألیف به انگیزه *بث‌الشکوی*. از بین انگیزه‌های تألیف آثار عارفانه، تألیف به درخواست دوستان یا مریدان بالاترین بسامد و تألیف به انگیزه *بث‌الشکوی* پایین‌ترین بسامد را دارد.

نمودار شماره ۱: انگیزه‌های تألیف متون صوفیانه

یادداشت‌ها

۱. طبق نظر شفيعی کدکنی، مؤلف مقامات ژنده‌پیل اشخاصی از مریدان و فرزندان شیخ بوده‌اند و برای آنکه از زبان خانواده شیخ تلقی نشود، شخصی موهوم را به نام خواجه سدیدالدین محمد بن یعقوب غزنوی آفریده‌اند تا او راوی این کرامات و حکایات باشد (شفيعی کدکنی، ۱۳۹۳: ۷۲).
۲. محققان در تعیین مصداق شاه همدان در این رباعی اختلاف نظر دارند و آن را جهان‌شاه قراقوینلو و یا خواجه یوسف همدانی از مشایخ سلسله نقشبندیه یا شخصی به نام منوچهرشاه دانسته‌اند که حاکم همدان بوده است.

منابع

۱. ابن‌بزاز، درویش توکلی بن اسماعیل (۱۳۷۴). *صفوة الصفا*، تصحیح غلامرضا طباطبایی مجد، تبریز: غلامرضا طباطبایی مجد.
۲. ابوروح، لطف‌الله بن ابی سعید (۱۳۷۶). *حالات و سخنان ابوسعید ابوالخیر*، مقدمه، تصحیح و تعلیقات محمدرضا شفيعی کدکنی، تهران: آگه، چاپ چهارم.
۳. احرار، خواجه عبیدالله (۱۳۸۰). *احوال و سخنان خواجه عبیدالله احرار*، تصحیح عارف نوشاهی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
۴. افلاکی، شمس‌الدین احمد عارفی (۱۳۷۵). *مناقب العارفین*، به کوشش تحسین یازجی، تهران: دنیای کتاب، چاپ سوم.
۵. انصاری هروی، خواجه عبدالله (۱۳۷۷). *مجموعه رسائل خواجه عبدالله انصاری*، تصحیح محمد سرور مولایی،

- تهران: توس.
۶. باخرزی، ابوالمفاخر یحیی (۱۳۸۳). *اوراد الاحباب و فصوص الآداب*، به کوشش ایرج افشار، تهران: دانشگاه تهران، چاپ دوم.
۷. پارسا، خواجه محمد (۱۳۸۱). *فصل الخطاب*، با مقدمه، تصحیح و تعلیق جلیل مسگرنژاد، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
۸. جامی، نورالدین عبدالرحمان بن احمد (۱۳۷۵). *نفحات الانس*، تصحیح محمود عابدی، تهران: مؤسسه اطلاعات، چاپ چهارم.
۹. _____ (۱۳۷۳). *لویح*، تهران: اساطیر.
۱۰. حمویه، محمد بن مؤید (۱۳۶۲). *المصباح فی التصوف*، تصحیح نجیب مایل هروی، تهران: مولی.
۱۱. خانقاهی، ابونصر طاهر بن محمد (۱۳۷۴). *گزیده در اخلاق و تصوف*، به کوشش ایرج افشار، تهران: علمی و فرهنگی، چاپ دوم.
۱۲. خرقانی، احمد بن حسین (۱۳۸۸). *دستور الجمهور فی مناقب سلطان العارفين ابویزید طیفور*، به کوشش محمدتقی دانش‌پژوه و ایرج افشار، تهران: میراث مکتوب.
۱۳. رازی، نجم‌الدین (۱۳۸۱). *مرموزات اسدی در مزبورات داوودی*، مقدمه، تصحیح و تعلیقات دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران: سخن.
۱۴. _____ (۱۳۷۷). *مرصاد العباد*، به اهتمام دکتر محمدامین ریاحی، تهران: علمی و فرهنگی، چاپ هفتم.
۱۵. روزبهان بقلی شیرازی، ابومحمد بن ابونصر (۱۳۶۶). *عبرالعاشقین*، به اهتمام هانری کربن و محمد معین، پاریس - تهران: منوچهری، چاپ سوم.
۱۶. _____ (۱۳۶۰). *شرح شطحیات*، تصحیح و مقدمه هانری کربن، تهران: طهوری.
۱۷. سپهسالار، فریدون (۱۳۸۷). *رساله سپهسالار*، تصحیح محمدافشین وفاپی، تهران: سخن، چاپ دوم.
۱۸. سمعانی، شهاب‌الدین احمد (۱۳۸۴). *روح الارواح*، به اهتمام و تصحیح نجیب مایل هروی، تهران: علمی و فرهنگی، چاپ دوم.
۱۹. سهروردی، شهاب‌الدین یحیی (۱۳۸۰). *مجموعه مصنفات شیخ اشراق*، جلد ۳، تصحیح و تحشیه و مقدمه سید حسین نصر، مقدمه هانری کربن، تهران: نشر پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۲۰. _____ (۱۳۸۶). *لغت موران*، به تصحیح و مقدمه نصرالله پورجوادی، تهران: مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران.
۲۱. شبستری، شیخ محمود (۱۳۸۰). *حق الیقین فی معرفه رب العالمین*، تصحیح و تعلیق رضا اشرف‌زاده، تهران: اساطیر.
۲۲. شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۸۴). *دفتر روشنایی*، تهران: سخن، چاپ دوم.
۲۳. _____ (۱۳۹۳). *درویش ستهنده (از میراث عرفانی شیخ جام)*، تهران: سخن.

۲۴. عبادی، قطب‌الدین منصور (۱۳۶۲). مناقب‌الصوفیه، به کوشش محمدتقی دانش‌پژوه و ایرج افشار، تهران: کتابفروشی منوچهری.
۲۵. _____ (۱۳۶۸). *التصفيه في احوال متصوفه (صوفی نامه)*، تصحیح غلامحسین یوسفی، تهران: انتشارات علمی، چاپ دوم.
۲۶. عراقی، فخرالدین ابراهیم بن بزرگمهر (۱۳۷۱). *لمعات*، مقدمه محمد خواجه‌جویی، تهران: مولى، چاپ دوم.
۲۷. عطار نیشابوری، فریدالدین محمد (۱۳۹۸). *تذکره الأولیاء*، تصحیح محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران: سخن.
۲۸. علی‌مددی، منا (۱۳۹۹). *دفتر صوفی*، تهران: پایا.
۲۹. عین‌القضات، عبدالله بن محمد (۱۳۸۹). *تمهیدات*، تصحیح عقیف عسیران، تهران: منوچهری، چاپ هشتم.
۳۰. غزالی، احمد (۱۳۶۸). *سوانح*، به اهتمام نصرالله پورجوادی، براساس تصحیح هلموت ریتز، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
۳۱. غزالی، ابوحامد امام محمد (۱۳۹۰). *کیمیای سعادت*، با مقدمه بهاء‌الدین خرمشاهی، تهران: نگاه.
۳۲. غزنوی، سدیدالدین محمد (۱۳۸۸). *مقامات ژنده‌پیل*، مقدمه و توضیحات حشمت‌الله مؤید سنندجی، تهران: علمی و فرهنگی، چاپ چهارم.
۳۳. کاشانی، عزالدین محمود (۱۳۸۶). *مصباح الهدایه و مفتاح الکفایه*، تصحیح جلال‌الدین همایی، تهران: مؤسسه نشر نما، چاپ هفتم.
۳۴. کبری، نجم‌الدین (احمد بن عمر خیوقی) (۱۳۶۳). *آداب الصوفیه*، تصحیح و حواشی مسعود قاسمی، تهران: زوار.
۳۵. مایل‌هروی، نجیب (۱۳۷۴). *خاصیت آیینگی (نقدحال)*، گزارش آراء و گزیده آثار فارسی عین‌القضات همدانی، تهران: نشر نی.
۳۶. مجاهد، احمد (۱۳۸۸). *مجموعه آثار فارسی احمد غزالی*، تهران: دانشگاه تهران، چاپ چهارم.
۳۷. مستملی بخاری، ابوابراهیم اسماعیل بن محمد (۱۳۶۳). *شرح تعرف*، تصحیح و تحشیه محمد روشن، تهران: اساطیر.
۳۸. مولایی، محمدسرور (۱۳۷۷). *مجموعه رسائل فارسی خواجه عبدالله انصاری (جلد اول)*، تهران: توس.
۳۹. محمد بن منور میهنی (۱۳۸۸). *اسرار التوحید فی مقامات الشیخ ابی سعید*، تصحیح محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران: آگه، چاپ هشتم.
۴۰. *منتخب رونق المجالس و بستان العارفین و تحفه المریدین* (۱۳۵۴). تصحیح احمدعلی رجایی، تهران: دانشگاه تهران.
۴۱. نامقی جام، ابونصر احمد (۱۳۵۵). *روضه المذنبین و جنه المشتاقین*، تصحیح علی فاضل، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
۴۲. _____ (۱۳۶۸). *أنس التائبین*، تصحیح و توضیح علی فاضل، تهران: توس.
۴۳. _____ (۱۳۷۳). *مفتاح النجات*، تصحیح علی فاضل، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات

- فرهنگی، چاپ دوم.
۴۴. _____ (۱۳۸۹). *بحارالحقیقه، تصحیح و توضیح حسن نصیری جامی*، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۴۵. نسفی، عزیزالدین بن محمد (۱۳۸۶). *کشف الحقایق*، به اهتمام و تعلیق احمد مهدوی دامغانی، تهران: علمی و فرهنگی، چاپ چهارم.
۴۶. _____ (۱۳۸۱). *زبدۃ الحقایق*، با تصحیح حق‌وردی ناصری، تهران: طهوری، چاپ دوم.
۴۷. _____ (۱۳۸۴). *کتاب الانسان الکامل*، با تصحیح و مقدمه ماریژان موله، ترجمه و مقدمه از سید ضیاءالدین دهشیری، تهران: طهوری، چاپ هفتم.
۴۸. هجویری، ابوالحسن علی بن عثمان (۱۳۸۹). *کشف المحجوب*، مقدمه، تصحیح و تعلیقات دکتر محمود عابدی، تهران: سروش، چاپ ششم.
۴۹. *مزار حکایت صوفیان* (۱۳۸۹). به تصحیح دکتر حامد خاتمی‌پور (جلد اول)، تهران: سخن.
۵۰. یوسف ثانی، سید محمود (۱۳۸۸). *کتابشناسی توصیفی عرفان و تصوف*، تهران: پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی.

References

1. Abedi, M. (Ed.) (1996). *Jami's nafahat ol-ons*. Fourth Edition. Tehran: Etelaat Institute.
2. Abedi, M. (Ed.) (2010). *Hajwiri's kashf al-mahjoob*. Sixth Edition. Tehran: Soroush Publication.
3. Afshar, I. (Ed.) (1995). *Khanghahi's excerpts in ethics and sufism*. Second Edition. Tehran: Elmi Farhangi Publication.
4. Afshar, I. (Ed.) (2004). *Bakhrezi's orad al-ahbab va foss al-adab*. Second Edition. Tehran: Tehran University Press.
5. Ali Madadi, M. (2019). *Daftare sufi*. Tehran: Paya Publication.
6. Ashrafzadeh, R. (Ed.) (2001). *Shabestari's haq al-yaqin fi marefa Rabo al-Aalamin*. Tehran: Asatir Publication.
7. Asiran, A. (Ed.) (2010). *Ain al-Qadat's tamhidat*. Eighth Edition. Tehran: Manouchehri Publication.
8. Corbin, H. (Ed.) (1981). *Baghli Shirazi's sharhe shatahyat*. Tehran: Tahouri Publication.
9. Corbin, H., & Moein, M. (Eds.) (1987). *Baghli Shirazi's abhar al-asheqin*. Third Edition. Tehran: Manouchehri Publication.
10. Daneshpajoh, M. T., & Afshar, I. (Eds.) (1983). *Ebadi's manaqib al-sufiyyah*. Tehran: Manouchehri Bookstore.
11. Daneshpajoh, M. T., & Afshar, I. (Eds.) (2009). *Kharqani's dastoor al-jomhoor fi manaqib sultan al-arifin, Abu Yazid Tefour*. Tehran: Mirase Maktoob Publication.
12. Fazel, A. (Ed.) (1976). *Namqi Jam's rawdat al-mozbin va janna al-mushtaqin*. Tehran: Farhang Iran Foundation Publication.
13. Fazel, A. (Ed.) (1989). *Namqi Jam's ons al-taebin*. Tehran: Toos Publication.
14. Fazel, A. (Ed.) (1994). *Namqi Jam's miftah al-najat*. Second Edition. Tehran:

Research Institute of Humanities and Cultural Studies.

15. Ghasemi, M. (Ed.) (1984). *Najmuddin Kobri's adab al-sufiyyah*. Tehran: Zovar Publication.
16. Homaei, J. (Ed.) (2007). *Kashani's misbah al-hadaye va miftah al-kafaye*. Seventh Edition. Tehran: Nama Publishing House.
17. Jami, N. A. (n.d). *Lawayeh*. Tehran: Asatir Publication.
18. Khajouei, M. (Ed.) (1992). *Iraqi's lamaat*. Second Edition. Tehran: Mowla Publication.
19. Khatamipour, H. (Ed.) (2010). *A thousand stories of sufis*. Tehran: Sokhan Publication.
20. Khorramshahi, B. (Ed) (2011). *Ghazali's kimiya-e saadat*. Tehran: Negah Publication.
21. Mahdavi Damghani, A. (Ed.) (2007). *Nasafi's kashf al-haqayeq*. Fourth Edition. Tehran: Elmi Farhangi Publication.
22. Mayel Heravi, N. (1995). *Aingi's trait (review), opinion report and selection of Persian works by Ain al-Qadat Hamdani*. Tehran: Ney Publication.
23. Mayel Heravi, N. (Ed.) (1983). *Hamouyeh's al-mesbah fi al-tasawof*. Tehran: Mowla Publication.
24. Mayel Heravi, N. (Ed.) (2005). *Samani's rooh al-arawah*. Second Edition. Tehran: Elmi Farhangi Publication.
25. Mesgarnejad, J. (Ed.) (2002). *Parsa's fasl ol-khatab*. Tehran: Academic Publishing Center.
26. Moayed Sanandji, H. (Ed.) (2009). *Ghaznavi's maghamat-e zhende pil*. Fourth Edition. Tehran: Elmi Farhangi Publication.
27. Mojahed, A. (2009). *Ahmad Ghazali's collection of Persian works*. Fourth Edition. Tehran: Tehran University Press.
28. Molaie, M. S. (Ed.) (1998). *Collection of letters of Khwaja Abdullah Ansari*. Tehran: Toos Publishing House.
29. Moleh, M. (Ed.) (2005). *Nasafi's kitab al-ensan al-kamel*. Translated by Seyyed Ziauddin Dehshiri. Seventh Edition. Tehran: Tahouri Publication.
30. Naseri, H. (Ed.) (2002). *Nasafi's zubdah al-haqayeq*. Second Edition. Tehran: Tahouri Publication.
31. Nasiri Jami, H. (Ed.) (2010). *Namqi Jam's bihar al-haqiqah*. Tehran: Research Institute of Humanities and Cultural Studies.
32. Nasr, S. H., & Corbin, H. (Eds.) (2001). *Collection of the works of Sheikh Eshraq*. Tehran: Research Institute of Humanities and Cultural Studies.
33. Noshahi, A. (Ed.) (2001). *The life and words of Khwaja Obeidullah Ahrar*. Tehran: Academic Publishing Center.
34. Pourjavadi, N. (Ed.) (1989). *Ghazali's savaneh*. Tehran: Academic Publishing Center.
35. Pourjavadi, N. (Ed.) (2007). *Suhrawardi's laghate moran*. Tehran: Iranian Wisdom and Philosophy Research Institute.
36. Rajaei, A. A. (Ed.) (1975). *Samarghandi's montakhabe ronaq al-majalis va bostan al-arifin va tohfe al-moridin*. Tehran: Tehran University Press.
37. Riahi, M. A. (Ed.) (1998). *Razi's mersad ol-ebad*. Seventh Edition. Tehran: Elmi Farhangi Publication.
38. Roshan, M. (Ed.) (1984). *Mostamli Bukhari's sharhe taarrof*. Tehran: Asatir Publication.
39. Shafiei Kadkani, M. R. (Ed.) (1997). *Abu Rouh's the states and words of Abu Saeed Abulkhair*. Fourth Edition. Tehran: Agah Publication.

40. Shafiei Kadkani, M. R. (Ed.) (2002). *Razi's Marmoozate Asadi dar mazboorate Davoodi*. Tehran: Sokhan Publication.
41. Shafiei Kadkani, M. R. (2005). *Daftare roshanaei*. Second Edition. Tehran: Sokhan Publication.
42. Shafiei Kadkani, M. R. (2009). *Muhammad bin Monavar Mihani's asrar al-tawhid fi maqamat al-Sheikh Abi Saeed*. Eighth Edition. Tehran: Agah Publication.
43. Shafiei Kadkani, M. R. (2013). *Darvish satihande (az mirathe erfanie Sheikh Jam)*. Tehran: Sokhan Publication.
44. Shafiei Kadkani, M. R. (Ed.) (2018). *Attar Nishabouri's tadzkirat al-awliya*. Tehran: Sokhan Publication.
45. Tabatabaei Majd, Gh. (Ed.) (1995). *Ibn Bazaz's safwat al-safa*. Tabriz: Gholamreza Tabatabaei Majd Publication.
46. Vafaei, M. A. (Ed.) (2008). *Sepahsalar's resaleh*. Second Edition. Tehran: Sokhan Publication.
47. Yaziji, T. (Ed.) (1996). *Aflaki's manaqib al-arifin*. Third Edition. Tehran: Donyae Ketab Publication.
48. Yousefi, Gh. H. (Ed.) (1989). *Ebadi's al-tasfiye fi ahwal-e motasavefeh (sufi nameh)*. Second Edition. Tehran: Elmi Publication.
49. Yusef Sani, S. M. (2009). *Descriptive bibliography of mysticism and Sufism*. Tehran: Research Institute of Imam Khomeini and the Islamic Revolution.